

Η εξημέρωση του αλόγου και η παρουσία του στην Προϊστορική περίοδο του Αιγαίου

Ο άνθρωπος, θέλοντας να καλυτερεύσει τις συνθήκες διαβίωσής του και έχοντας να αντιμετωπίσει ποικίλα προβλήματα (αγροτικές εργασίες, μεταφορές, τροφή κ.ά.) ήδη από το ξεκίνημα της δημιουργίας μονίμων εγκαταστάσεων, βρήκε έναν αξιο συμπαραστάτη, τα ζώα. Η μεκτική οικονομία, καλλιέργεια της γης και συστηματική εκτροφή ζώων (μόνιμες εγκαταστάσεις), που είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγής, και η πρόοδος της τεχνολογίας σε σχέση με τα μέσα μεταφοράς (ευκολότερη-γρηγορότερη επικοινωνία) αποτέλεσαν σταθμούς στην ανθρώπινη ιστορία.

Θεοφάνης Μαυρίδης

Αρχαιολόγος

Το άλογο εμφανίσθηκε δίπλα στον άνθρωπο αργότερα, σε σχέση με τα υπόλοιπα ζώα, και δεν συνέβαλε στην ανάπτυξη του νεολιθικού πολιτισμού¹. Προοριζόταν, αρχικά, όπως και τα περισσότερα εξημερωμένα ζώα, να καλύψει τις διατροφικές ανάγκες του ανθρώπου. Μετά την εξάπλωσή του στην Ευρώπη και στις χώρες της Ανατολής, άρχισε να συνδέεται με πολεμικές δραστηριότητες και με την επίδειξη δύναμης και εξουσίας. Το εξημερωμένο άλογο προέρχεται από δύο κύρια είδη: το είδος Tarpan, το οποίο ώς το 1760 μ.Χ. ζούσε στη Ρωσία, σε άγρια κατάσταση, κατά μήκος του ποταμού Ντον, και το είδος Przewalski, που ζει ακόμα και σήμερα στις υπέρες της Σιβηρίας και της δυτικής Κίνας.

Τόπος εξημέρωσης

Ως τόπος εξημέρωσης του αλόγου θεωρείται η περιοχή της νότιας Ρωσίας και Ουκρανίας. Στις στέπες των περιοχών αυτών ζούσαν μεγάλοι πληθυσμοί αγρίων αλόγων, σε αντίθεση με την Ευρώπη, της οποίας το φυσικό περιβάλλον (πυκνά δάση) δεν ευνοούσε την ανάπτυξη μεγάλων πληθυσμών αγρίων αλόγων. Η επικρατέστερη θεωρία αναφέρει ότι, λόγω των περιορισμένων εκτάσεων καλλιεργήσιμης γης και της συστηματικής καλλιέργειας, αλλά και λόγω της έλλειψης νερού, η εκτροφή των κύριων εξημερωμένων ειδών της νεολιθικής περιόδου (βοοειδή-αιγοπρόβατα) έγινε βροειδής. Έτσι το άλογο αποτέλεσε σημαντική πηγή τροφής. Μετά την εξημέρωσή του, άρχισε μια πε-

ρίοδος μετακινήσεων για την ανεύρεση βοσκοτόπων και καλλιεργήσιμων εδαφών. Το εξημερωμένο άλογο πέρασε με αυτόν τον τρόπο γρήγορα τα βουνά της ασιατικής στέπας και εξαπλώθηκε τόσο ανατολικά όσο και δυτικά².

Αρχαιολογικές μαρτυρίες

Τα πρωιμότερα στοιχεία για την εξημέρωση του αλόγου προέρχονται από τον πολιτισμό Srendi-Stog της Ουκρανίας (4000-3000 π.Χ.), και ιδιαίτερα από τη θέση Dereivka³.

Στη θέση αυτή, του τέλους της Νεολιθικής περιόδου, εντοπίστηκαν 2412 οστά αλόγων καθώς και εξαρτήματα από οστά που προσαρμόζονταν στα ηνία και χρησιμοποιούνταν στην ιππασία. Επίσης, με τη βοήθεια των θετικών επιστημών, εντοπίστηκαν οι φθορές που προκάλεσαν τα ηνία στα δόντια της κάτω σιαγόνας των ζώων.

Άλλες θέσεις που έχουν δώσει οστά εξημερωμένων αλόγων χρονολογούνται στις αρχές της εποχής του Χαλκού. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής το εξημερωμένο άλογο φαίνεται ότι είχε επεκταθεί σε μια ευρύτερη περιοχή, από τη νότια Ρωσία ως το Καζακστάν και την Αρμενία.

Η εξημέρωση του αλόγου πρέπει να αντιμετωπισθεί ως χαρακτηριστικό στοιχείο της ευρύτερης περιοχής της νότιας Ρωσίας, όπως ισχύει στη Μεσοποταμία για την εξημέρωση των βοοειδών και των αιγοπροβάτων. Στη Μεσοποταμία, όπου τέθηκαν τα θεμέλια της αγροτικής οικονομίας, το εξημερωμένο άλογο δεν ήταν

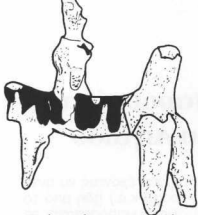
γνωστό κατά τη Νεολιθική εποχή.

Οι πρωιμότερες ενδείξεις για την ύπαρξη του αλόγου στην περιοχή αυτή προέρχονται από τις πινακίδες της πόλης Kish, ενώ η εξημέρωση επιβεβαιώνεται από παράσταση αγγείου, στο οποίο εμφανίζονται δύο αλόγα να τραβούν άρμα. Η θέση από την οποία προέρχεται το αγγείο αυτό βρίσκεται 15 χλμ. ανατολικά της Βαγδάτης και χρονολογείται στο 3000 π.Χ. (πολιτισμός Jam dat Nashr).

Στη Μεσοποταμία το άλογο δεν συνδέθηκε αμέσως με τις οικονομικές δραστηριότητες ή τις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής, καθώς η οικονομία έτεινε να βασισθεί στην καλλιέργεια της γης γύρω από τον Τίγρη και τον Ευφράτη. Ακόμα και κατά την περίοδο του Χαμουραμί (1750 π.Χ.) το άλογο έπαιξε δευτερεύοντα ρόλο.

Η άποψη που παραδοσιακά ίσχυε για την Αίγυπτο αναφέρει ότι οι Υέως ήταν αυτοί που εισήγαγαν το άλογο αλλά και το δίτροχο άρμα στη χώρα του Νείλου. Στο βασίλειο του Ahmes (1580-1557 π.Χ.) το άλογο ήταν διαδεδομένο και χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά της «άρχουσας» τάξης.

Το εξημερωμένο άλογο ήταν γνωστό στην Ευρώπη ήδη από την τρίτη χιλιετία, κυρίως σε λαούς που κατοικούσαν στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη. Μέσω των καταλοίπων που έφεραν στο φως ανασκαφές, αποδεικνύεται ότι οι ομάδες αυτές είχαν στενή σχέση με τον πολιτισμό που αναπτύχθηκε στη νότια Ρωσία την ίδια περίοδο.

Μυκίνες: άλογο και αναβάτης (S. Hood, 1953).

Στα Βαλκάνια το άλογο φθάνει περίπου το 2500 π.Χ., σύμφωνα με τα ευρήματα της θέσης Vardarofsa της νότιας Γιουγκοσλαβίας, αν και δεν έχει επιβεβαιωθεί η εξημέρωση αλόγων στη συγκεκριμένη θέση.

Οστό αλόγου κατά την πρώτη Χalkokratia έχει εντοπισθεί στην Πεντάπολη της Μακεδονίας, το οποίο όμως φαίνεται να είναι κατάλοιπο κυνηγιού.

Σημαντικά στοιχεία για την εισαγωγή του εξημερωμένου αλόγου στον αιγιακό χώρο προέρχονται από την Κνωσό και τις Μυκίνες. Από το ανατολικό κέντρο της Κρήτης προέρχεται σφράγισμα που απεικονίζει άλογο να μεταφέρεται από πλοίο (1600 π.Χ.). Στήλες από τις Μυκίνες και τον πρώτο ταφικό περιβόλο απεικονίζουν άλογο να σέρνουν άρματα (1580 π.Χ.). Στην περίοδο αυτή το άλογο θα είχε χρησιμοποιεί ως ζωό έλεγχος και όχι ακόμα για ιππασία. Το γεγονός αυτό απαιτούσε τη χάραξη νέων οδών ή την ανακατασκευή των παλαιών, για να είναι δυνατή η επικοινωνία με άρματα ή άμαξες.

Ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα που προέρχονται από τον ελληνικό χώρο και αποδεικνύουν την άσκηση της ιππασίας κατά την Προϊστορική περίοδο προέρχεται από τις Μυκίνες. Πρόκειται για ειδώλιο το οποίο χρονολογείται στον 13ο αιώνα π.Χ. και παριστάνει άλογο με αναβάτη⁵.

Στον μυχό της κοιλάδας του Βρονιά εντοπίστηκαν τέσσερις ταφικοί τύμβοι. Ο λακκοειδής τάφος III του πρώτου τύμβου περιείχε σκελετό αλόγου του είδους *Przewalski*. Η αποκοπή δύο ποδιών του ζώου θεωρήθηκε από τον ανασκαφέα στοιχείο θυσίας⁶. Οστά αλόγων προέρχονται επίσης από την Λέρνα και την Τροία (φάσεις IV και VI)⁸. Στη θέση της Πελοποννήσου πραγματικό άλογο, και όχι κάποιο συγγενές είδος, εντοπίζεται στη φάση V, ενώ στη φάση VII τρία οστά φέρουν ίχνη από αιχμηρό εργα-

Προϊστορικοί τύμβοι Μαραθώνα (Σ. Μαρινάτος, 1970).

λείο. Πιθανώς χρησιμοποιήθηκαν για τροφή.

Στην Έγκωμη της Κύπρου βρέθηκαν (ύστερη εποχή του Χαλκού) οστά αλόγων μέσα σε οικίες μαζί με οστά άλλων εξημερωμένων ζώων⁹.

Η χρήση του αλόγου ως τροφής κατά την ύστερη Χalkokratia θεωρείται σπάνιο φαινόμενο. Στην περίπτωση της Έγκωμης, αλλά και της Τροίας IV, η παρουσία οστών αλόγων, σε συνδυασμό με τα κατάλοιπα τροφής, μπορεί να εξηγηθεί με την ύπαρξη μιας δύσκολης περιόδου για τους οικισμούς (εχθρική επίθεση-πολιορκία), η οποία ώθησε τους κατοίκους σε αυτή την πρακτική. Στη θέση του κτηρίου της Κύπρου που βρέθηκαν τα κατάλοιπα των αλόγων υπήρχαν ίχνη καταστροφής από πυρκαγιά.

Σκελετοί αλόγων έχουν εντοπισθεί και σε θολωτούς τάφους. Συγκεκριμένα, στο θολωτό τάφο του Μαραθώνα¹⁰ βρέθηκαν δύο άλογα τοποθετημένα στο δρόμο του μνημείου, ενώ στον Βασιλικό τάφο Α, στις Αρχάνες της Κρήτης¹¹, το άλογο, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, τεμαχίστηκε τελετουργικά και στη συνέχεια τοποθετήθηκε στον τάφο.

Η ανεύρεση αλόγων σε θολωτούς τάφους που σχετίζονται με πλούσια κτερισμένες ταφές σημαίνει ότι το συγκεκριμένο ζώο δεν ήταν δυνατόν να βρίσκεται στην κατοχή ασήμαντου προσώπου. Το άλογο και στους πολιτισμούς της ανατολής, σε συνδυασμό με το άρμα, ήταν χαρακτηριστικό κύρους και δύναμης.

Τέλος, οστά αλόγων προέρχονται από δύο ιερά: το ιερό της Φυλακωπής στη Μήλο¹² και το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό. Τα ανασκαφικά ευρήματα από τον ελληνικό χώρο φανερώνουν ότι η εισαγωγή του αλόγου έγινε κατά τη Μεσοελλαδική εποχή (Λέρνα, προϊστορικοί τύμβοι Μαραθώνα), περίοδο που το εξημερωμένο άλογο ήταν γνωστό σε όλα τα μεγάλα κέντρα της ανα-

τολικής Μεσογείου.

Η εξημέρωση του αλόγου έφερε μεταβολές στο εμπόριο και τις οδούς επικοινωνίας, στις πολεμικές πρακτικές και την κοινωνική οργάνωση, ενώ αύξησε σημαντικά την ακτίνα και την ταχύτητα της επικοινωνίας. Η εξημέρωση του αλόγου, και όχι η εφεύρεση του τροχού, αποτέλεσε την πρώτη πραγματική καινοτομία στις χερσαίες μεταφορές και μπορεί να συγκριθεί με την ανάπτυξη της μεταλλουργίας.

Σημειώσεις

1. Α. Καραλή, 1990. Παιονοστασιακές σημειώσεις Περιθλαστικής Αρχαιολογίας.
2. F. E. Zeuner, 1963. A history of domesticated animals. London.
3. D. W. Anthony, D.R. Brown, 1991. The origins of horse back riding. Antiquity.
4. D.Y. Telegin, Dereivka: a settlement and cemetery of Copper Age horse keepers on the Middle Dnieper. Oxford: British Archaeological Reports, Int. series 287.
5. Γ. Κουφόρ, Δ. Γραμνιάς, 1981. Το αστολόγιο υαλό, Ανασκαφή σε οικισμό της εποχής του Χαλκού στην Πελοπόννησο του νομού Σπέρτιν. Αρχ. Εφημερίδα.
6. M. S. F. Hood, A Mycenaean Cavalryman, BSA, 1953.
7. Σ. Μαρινάτος, 1970. Οι τύμβοι του Μαραθώνα (ΓΙΑΕ).
8. N. G. Gejvall, 1969. Lerna, a preclassical site in the Argolis I: the fauna. Princeton.
9. N. G. Gejvall, 1938. The fauna of the different settlements of Troy. Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund.
10. Dikaios P. Enkomi (excavations 1948-56), vol. I: III, 10. Σ. Στυπιδάκης, 1933-35. Θολωτός τάφος Μαραθώνα (ΓΙΑΕ).
11. I. Σακελλαράκης, 1991. Ανασκαφή Αρχαίων. Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.

The Domestication of the Horse and its Presence in the Aegean During the Prehistoric Period

Th. Mavridis

The domestication of the horse took place in the Southern Russia and Ukraine during the fourth millennium, and more specifically at the Dereivka site. During the Early Bronze Age the domesticated horse became a familiar feature of the Near East, Central and North European societies. It was brought in Greece at the beginning of the Middle Bronze Age. Remnants of horses have been excavated at several sites in Greece, such as Lerna, Marathon, Archanes and elsewhere, proving the important role the horse had played in the Greek economy of the Late Bronze Age.